

ประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนชาวนาบ้านดอนเตาอิฐ :
กรณีศึกษาการต่อยอดความรู้ในกระบวนการทำนา

Participatory Learning Experience with Farmer Community at Ban Don Tao It:

A Case Study of Knowledge Extension on Rice Farming Process

ดำรงค์ มากระจัน¹ และคณะ

Damrong Makrachan¹ and Staffs

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนบ้านดอนเตาอิฐกับนิสิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน 2) สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในประเด็นกระบวนการทำนา 3) ถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนิสิต

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ประกอบด้วย 3 ระยะ คือ ระยะเตรียมความพร้อม ระยะปฏิบัติการเรียนรู้ และระยะสะท้อนผลการเรียนรู้ โดยพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและนิสิต คือ ชุมชนชาวนาบ้านดอนเตาอิฐ หมู่ที่ 8 ตำบลสระสี่มุม อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เก็บและวิเคราะห์ข้อมูลจากการการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต เพื่อเรียนรู้บริบทของชุมชนร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน โดยดำเนินการเก็บข้อมูลเพื่อสะท้อนผลการเรียนรู้ ตั้งแต่เริ่มกระบวนการวิจัยจนถึงการดำเนินการสะท้อนสรุปบทเรียนจากเวทีประชาคมของชุมชน

ผลจากการวิจัย พบว่า 1) บริบทของการเรียนรู้ร่วมกันต้องเริ่มต้นจากการเสริมประสบการณ์เรื่องที่ชุมชนไม่รู้และนิสิตไม่รู้ นิสิตมีบทบาทเป็นผู้ร่วมเรียนรู้กับชุมชน เป็นผู้เอื้อกระบวนการในการจัดเวทีให้ชุมชนได้สะท้อนปัญหาและค้นหาศักยภาพของชุมชน และเป็นผู้สนับสนุนในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน 2) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันต้องปรับเปลี่ยนความคิดเพื่อให้ยอมรับกับองค์ความรู้ใหม่ การเลือกรับปรับใช้ให้เหมาะสม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมถึงการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ กระบวนการดังกล่าว ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการทำนาโดยการประยุกต์ภูมิปัญญาดั้งเดิมกับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อแก้ปัญหาสารเคมีและลดต้นทุนการผลิต 3) การถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนิสิต พบว่า นิสิตได้เรียนรู้จากทฤษฎีนำไปสู่การปฏิบัติจริง ส่วนชุมชนได้ความรู้จากฐานของประสบการณ์และภูมิปัญญามีอยู่ อันเป็นกระบวนการจัดการความรู้ที่ทำให้ความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ทำให้กลายเป็นความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) ที่สร้างศักยภาพและคุณค่าของชุมชนให้เกิดการยอมรับมากขึ้น

คำสำคัญ : ประสบการณ์การเรียนรู้ การต่อยอดความรู้

¹ นิสิตปริญญาเอก รุ่นที่ 2 สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Doctoral Students of Kasetsart University at Khampaeng Saen Campus Majoring in Human and Community Resource
Development

ABSTRACT

The purposes of this research were to 1) explore the context of participatory learning between Ban Don Tao It community and the doctoral students of Kasetsart University at Khampaeng Saen Campus majoring in Human and Community Resource Development, 2) construct participatory learning process on the issue of rice farming, and 3) synthesize the experience learned from the constructed participatory learning process.

Participatory Action Research design (PAR) was therein applied through 3 stages involving preparation, implementation, and reflection. Participatory learning between the community and the students was based on Ban Don Tao It farmer community at Moo 8, Sa Si Mum sub-district, Khampaeng Saen district, Nakhon Pathom province. To understand community context, data was collected and analyzed in collaboration with key informants from documentary review, in-depth interview, and observation. The data collection and learning reflection was conducted on the basis of community forums from the beginning of research process until the conclusion of learning reflection.

It was found from the research that 1) participatory learning context was to be initiated from building up experience lacked by both the community and the students. The students were to take the roles of co-learners with the community, facilitators in community forums where community problems were selected and community potentials were discovered, and supporters in learning network establishment, 2) participatory learning process construction was to be actualized by changes in the way of thinking for openly accepting, appropriately selecting and applying, sharing, and establishing learning network of new body of knowledge. Through these changes, learning process was seen to make a move to change in rice farming approach by integrating indigenous wisdom into state-of-the art technology in order to solve chemical problem and reduce production cost, and 3) the reflection of participatory learning experience indicated that the students benefited from actual implication of theory in the community context. At the same time, the community also earned knowledge grounded from local existing experience and wisdom which could be seen as an exercise of community knowledge manage process where tacit knowledge was turned to be explicit contributing to greater recognition in community potential and trustworthiness.

Keywords : Learning Experience, Knowledge Extension

E-mail : fedunry@ku.ac.th

คำนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระบวนการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในปัจจุบันได้ให้ความสำคัญกับอำนาจของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะพลังอำนาจความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นการพัฒนาที่เน้นการ “ระเบิดจากข้างใน” โดย

การใช้ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นความรู้ที่เกิดจากการต่อยอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล ผู้รู้ในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผลของการแลกเปลี่ยนความรู้ของบุคคลเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ส่งผลทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา แสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจเลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาและการสรุปทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น (อมรวิเศษ นาคทรพรพ, 2551: 31 อ้างถึง สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2538) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะประสบความสำเร็จบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัจจัยสนับสนุนหลายประการ โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน หากชุมชนสามารถเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่หลากหลาย จะสามารถทำให้การต่อยอดความรู้ของชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเครือข่ายเป็นเครื่องมือหรือวิธีการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพ สามารถทำให้เกิดผลกระทบที่มากกว่า ทั้งในระดับชุมชน สังคม เพราะการทำงานแบบเครือข่ายเป็นการทำงานแบบ “ประสานพลัง” (synergy) (เสรี พงศ์พิศ, 2548 : 202)

ภาควิชาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษยและชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน เป็นสถานศึกษาที่มุ่งเน้นที่จะเป็นศูนย์กลางการศึกษาเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชนในภูมิภาคตะวันตก มีพันธกิจเพื่อการผลิตบัณฑิตทางการศึกษาและการพัฒนา เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชนตามแนวทางที่ยั่งยืน การสร้างสรรค์และปรับใช้องค์ความรู้ในศาสตร์การพัฒนาระดับสากลบนฐานภูมิปัญญาไทย และการเชื่อมประสานความร่วมมือในการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษยและชุมชน (คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์, 2552) ในการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาเอกของภาควิชา ได้กำหนดให้นิสิตเรียนวิชาการวิจัยเชิงปฏิบัติการในองค์กรและชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการวิจัยจากประสบการณ์ตรงของนิสิต

เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามปรัชญาและพันธกิจที่กำหนด ภาควิชาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษยและชุมชน ได้สร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมศาสตร์ (Social Lab) ขึ้นในพื้นที่ตำบลสระสี่มุม อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เพื่อให้นิสิตได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนอย่างมีระบบและเป็นรูปธรรม

ชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ หมู่ที่ 8 ตำบลสระสี่มุม เป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมศาสตร์ของภาควิชา เป็นชุมชนที่มีวิถีเกษตรกรรม โดยประกอบอาชีพการทำนามาตั้งแต่อดีตจวบจนถึงปัจจุบัน มีการสะสมทุนทางปัญญาเกี่ยวกับการทำนาเป็นระยะเวลานาน แต่เนื่องจากได้รับอิทธิพลของกระแสการเกษตรแผนใหม่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนา จากการทำนาเพื่อขายข้าวมาเป็นการทำนาเพื่อการค้า ส่งผลทำให้วิถีชีวิตของชาวนาต้องเข้าสู่การแข่งขันทางการตลาดภายใต้กระแสทุนนิยม เผชิญกับความผันแปรทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองอย่างขาดพลังอำนาจในการต่อรอง

วิถีการทำนาภายใต้ระบบทุนนิยม ชาวนาอยู่ในภาวะยิ่งผลิตยิ่งเป็นหนี้ สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ชุมชนชาวนาบ้านดอนเตาอิฐต้องหันกลับมาทบทวนความรู้ที่ตนเองมีอยู่ เพื่อปรับตัวให้เท่าทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ดังนั้น เพื่อเป็นการพัฒนาต่อยอดความรู้การทำนาของชุมชนบ้านดอนเตาอิฐให้สามารถใช้ความรู้เดิมที่ชุมชนมีอยู่ ผสมกับความรู้ที่เป็นวิทยาการสมัยใหม่อย่างเหมาะสมและกลมกลืน อีกทั้งเพื่อเป็นการให้นิสิตที่ได้ศึกษาในรายวิชาการวิจัยเชิงปฏิบัติการในองค์กรและชุมชน ได้มีทักษะในการวิจัยอย่างแท้จริง ประกอบกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ได้ตระหนักถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยที่มีต่อชุมชน โดยเฉพาะบทบาทในการสนับสนุนด้านบริการทางวิชาการ จึงได้จัดทำโครงการวิจัยเพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกับ

ชุมชนชาวนาบ้านดอนเตาอิฐ : กรณีศึกษาการต่อยอดความรู้ในกระบวนการทำนา เพื่อมุ่งต่อยอดองค์ความรู้ในกระบวนการทำนา ก่อให้เกิดการพัฒนาวิธีการทำนาที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนอย่างสมดุลและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบทการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนบ้านดอนเตาอิฐกับนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน
2. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในประเด็นกระบวนการทำนา
3. เพื่อถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนิสิต

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การตรวจเอกสาร ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นฐานคิดในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย

1) ทฤษฎี แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ประเวศ วะสี (2548) ได้กล่าวถึงแนวคิดในการพัฒนาชนบทไว้ว่า ความยั่งยืนของสังคมในประเทศโลกที่สามขึ้นอยู่กับความยั่งยืนของสังคมชนบท หากการพัฒนาที่ทำให้สังคมชนบทล่มสลาย ย่อมนำไปสู่ความไม่ยั่งยืนของสังคมทั้งหมด ซึ่งองค์ประกอบที่เป็นหัวใจแห่งความยั่งยืนของสังคมชนบท มี 3 องค์ประกอบ คือ องค์กรชุมชน ความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน โดยที่องค์กรชุมชน หมายถึง องค์กรที่ชาวบ้านก่อตั้งขึ้นเอง ไม่ใช่ องค์กรที่ทางราชการไปจัดตั้งให้การมีองค์กรชุมชนของชาวบ้านทำให้มีการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง โดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน ทำให้สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและอื่นๆ รวมทั้งทำให้สามารถเผชิญภาวะวิกฤตได้ดีขึ้น ในส่วนของศูนย์ข่าวชุมชนสระสี่มุมรวมใจ เป็นองค์กรชุมชนที่แม้จะเกิดขึ้นจากนโยบายและการสนับสนุนของภาครัฐ แต่การดำเนินงานทั้งหมดอยู่ภายใต้การบริหารจัดการโดยคณะกรรมการที่เป็นคนในชุมชนด้วยตนเอง ทำให้มีความเข้าใจถึงบริบทและปัญหาของชุมชนได้เป็นอย่างดี ประกอบกับการมีผู้นำกลุ่มที่มีความเป็นประชาธิปไตย และใฝ่เรียนรู้ จึงเป็นปัจจัยเอื้อให้ศูนย์ข่าวชุมชนฯ เป็นองค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็ง พยายามพึ่งตนเอง และมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ งามพิศ สัตย์สงวน (2545 : 8-9) เกี่ยวกับการจัดองค์กรเพื่อการผลิตและจัดจำหน่ายข้าว (Social organization) ที่มีลักษณะเป็นการแบ่งงานกันทำตามเพศ อายุ และความชำนาญ เพื่อการผลิตข้าวและการจัดการเรื่องข้าว รวมทั้งการรวมกลุ่มชาวนาเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวร่วมกัน

สัมพันธ์ เตชะชอิก และคณะ (2550 : 6) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า เป็นสิ่งที่เรียนรู้จากการปฏิบัติและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น การเรียนรู้ของชุมชนไม่อาจแยกขาดจากสำนักสาธารณะ และเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของชุมชน” การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ดังนั้น ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมที่เข้มแข็ง จึงมิได้เป็นอะไรอื่นนอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้ เช่นเดียวกับที่ ประเวศ วะสี (2548) ได้แสดงทรรศนะว่าชุมชนต้องมีกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง จึงจะเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพราะการยึดยึดความรู้แบบสำเร็จรูป แม้จะช่วยชาวบ้านได้ในระยะแรก แต่ก็เป็นการชั่วคราว เพราะเมื่อสิ่งต่างๆ เปลี่ยนไป ความรู้สำเร็จรูปจะใช้ไม่ได้อีกต่อไป

2) ภารกิจของมหาวิทยาลัยเพื่อสังคมและชุมชน

Lester (2005 อ้างใน Melle, Isaak, and Mattoon, 2008 : 5) ได้กล่าวถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยต่อการพัฒนากระบวนการสร้างนวัตกรรมท้องถิ่นว่า มหาวิทยาลัยมีบทบาทโดยตรง คือ การให้ความรู้ ที่ไม่ใช่เพียงการให้ข้อมูลข่าวสารเท่านั้น แต่ต้องเป็นความรู้ที่ช่วยให้ท้องถิ่นสามารถนำไปประยุกต์ได้ และบทบาททางอ้อม ได้แก่ การเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนานวัตกรรม โดยการเปิดพื้นที่สาธารณะเพื่อการสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และจากประสบการณ์ของประเทศต่างๆ ซึ่งให้เห็นว่า มหาวิทยาลัยมีศักยภาพในการสนับสนุนการพัฒนา โดยการร่วมรับรู้และแก้ปัญหาพร้อมกับชุมชนและหน่วยงานอื่น ซึ่งบทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทสำคัญ นอกเหนือไปจากการเรียนการสอนและการวิจัยที่มีมาตรฐาน (Boothroyd and Fryer, 2004)

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มีภารกิจในการส่งเสริมปัญญา สร้างและพัฒนาองค์ความรู้ที่หลากหลาย โดยมีการบริหารทรัพยากรของมหาวิทยาลัยอย่างมีประสิทธิภาพ ร่วมพัฒนากับชุมชนและรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อให้เป็นกลไกสำคัญในการนำประเทศไปสู่ความผาสุกและมั่นคง โดยมีภารกิจด้านการบริการทางวิชาการที่มุ่งการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีสู่สังคม ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับประเทศและระดับนานาชาติ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552) จากภารกิจดังกล่าว สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน จึงได้พัฒนาความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่นและชุมชนในการสร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมศาสตร์เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณาจารย์ นิสิต และชุมชน

วิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนชาวบ้านดอนเตาอิฐ : กรณีศึกษาการต่อยอดความรู้ในกระบวนการทำนา เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) กระบวนการวิจัย ประกอบด้วย

พื้นที่เรียนรู้ร่วมกัน : ชุมชนชาวบ้านดอนเตาอิฐ

พื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและนิสิต ได้แก่ ชุมชนชาวบ้านดอนเตาอิฐ หมู่ที่ 8 ตำบลสระสี่มุม อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เป็นชุมชนที่มีมิติทางสังคมที่หลากหลาย เช่น มิติด้านชาติพันธุ์ การประกอบอาชีพ อีกทั้งชุมชนยังมีความต้องการพัฒนากระบวนการทำนาให้มีประสิทธิภาพ โครงการวิจัยจึงได้เลือกพื้นที่แห่งนี้ในการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน

กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน

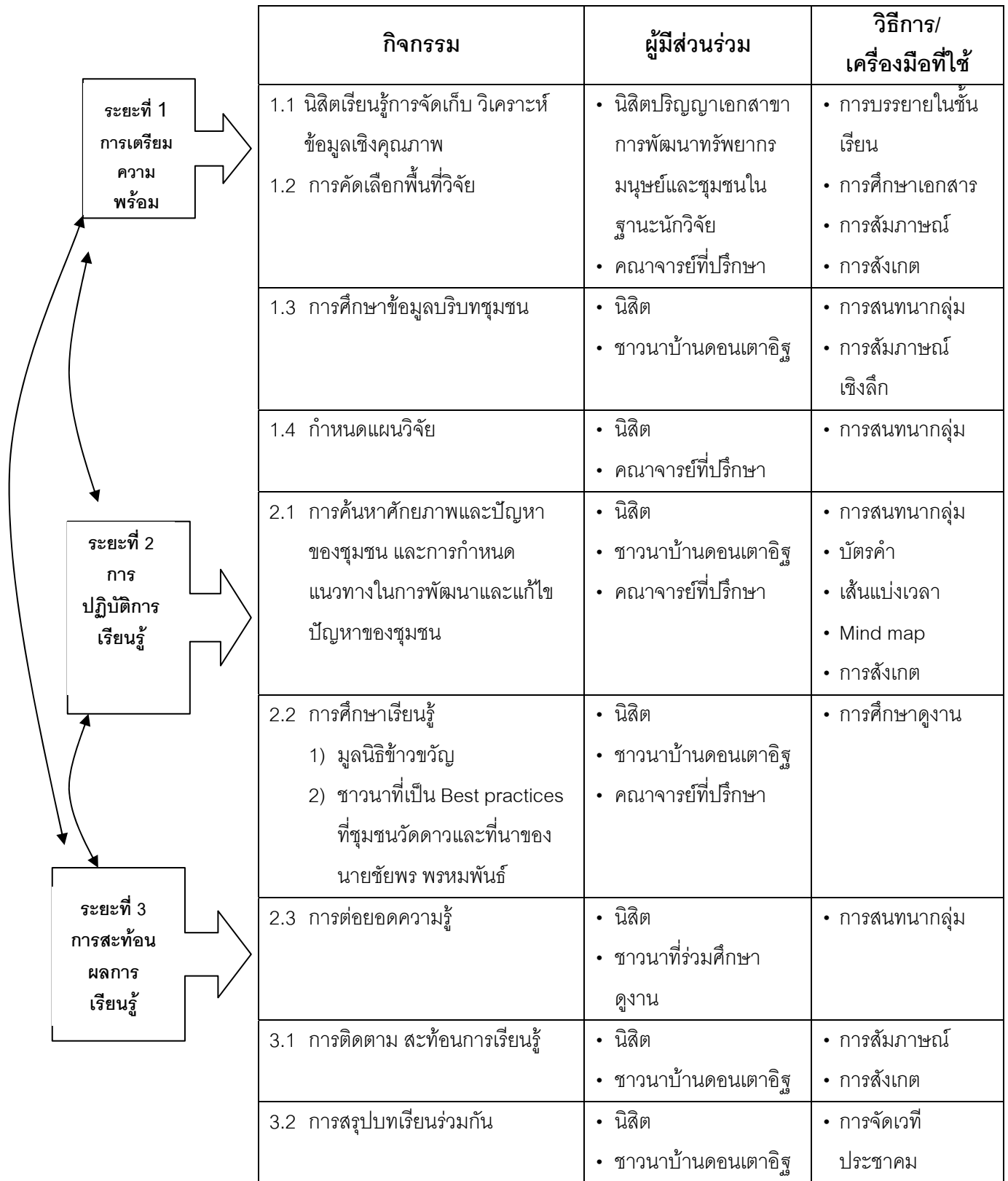
การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ ภายใต้โครงการวิจัยนี้ แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่

1) **ระยะการเตรียมความพร้อม** (ระหว่างเดือนมกราคมถึงกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552) นิสิตได้เรียนรู้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ จากการศึกษาในรายวิชาสัมมนาเชิงปฏิบัติการการวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล โดยได้ลงปฏิบัติการศึกษาชุมชนในพื้นที่บ้านดอนเตาอิฐ โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การสังเกต (Observe) เพื่อเรียนรู้บริบทของชุมชนร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) ของชุมชน

2) **ระยะการปฏิบัติการเรียนรู้** (ระหว่างเดือนมิถุนายนถึงกันยายน พ.ศ. 2552) ในระยะนี้นักศึกษาได้ศึกษาเพิ่มเติมความรู้ในวิชาการวิจัยเชิงปฏิบัติการในองค์กรและชุมชน การดำเนินการวิจัยประกอบด้วยขั้นตอนการศึกษา ศักยภาพและปัญหาของชุมชน การร่วมกันกำหนดแนวทางในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชน การศึกษาเรียนรู้วิธีการทำนารูปแบบใหม่ และการต่อยอดความรู้ ด้วยการนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานมาปฏิบัติในพื้นที่ บ้านดอนเตาอีฐ

3) **ระยะการสะท้อนผลการเรียนรู้** (ระหว่างเดือนมิถุนายนถึงกันยายน พ.ศ. 2552) ดำเนินการติดตาม ตั้งแต่เริ่มกระบวนการวิจัย และดำเนินการสะท้อนสรุปบทเรียนในลักษณะเวทีประชาคมของชุมชน จำนวน 1 ครั้ง

กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน สามารถสรุปเป็นกรอบกระบวนการวิจัยได้ดัง ภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กระบวนการวิจัย ปรับจาก ผ่องพรรณ ตริยมงคลกุล และคณะ (2550)

ผลการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและนิสิต

บริบทผู้ร่วมเรียนรู้: ชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ

ชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ ตั้งอยู่ที่หมู่ 8 ต.สระสี่มุม อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม มีอายุประมาณ 100 ปีเศษ ประชากรส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทยวน ซึ่งย้ายมาจากจังหวัดราชบุรี มีครัวเรือนจำนวน 116 ครัวเรือน ประชากรรวม 547 คน เป็นชาย 262 คน หญิง 285 คน มีพื้นที่รวม 1,860 ไร่ อาชีพหลักคือเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนา มีจำนวน 68 ครัวเรือน พื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ในเขตชลประทาน ที่ดินเหมาะแก่การเพาะปลูก ในหมู่บ้านประกอบด้วยกองทุนที่เข้มแข็ง ได้แก่ กองทุนผลิตพันธุ์ข้าวและนุ้ย กองทุนรถไถดีนา

จุดเด่นของหมู่บ้าน คือ ประกอบอาชีพการทำนามากที่สุดในตำบลสระสี่มุม มีลานตากข้าวเป็นสมบัติส่วนรวมของหมู่บ้าน มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวสระสี่มุมรวมใจเป็นองค์กรชุมชนที่เน้นการพึ่งตนเอง และที่สำคัญคือเป็นแหล่งปลูกข้าวพันธุ์ดีของจังหวัดนครปฐม

บริบทของผู้ร่วมเรียนรู้: นิสิตปริญญาเอกสาขาวิชาการพัฒนาศาสตร์สุขภาพมนุษยและชุมชน

สาขาวิชาการพัฒนาศาสตร์สุขภาพมนุษยและชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มีเป้าหมายเพื่อผลิต “นักคิด นักพัฒนา นักวิจัย” บนแนวคิดที่ว่า “มนุษยและชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีค่า จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างเกื้อกูลกัน” การเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลให้พร้อมรับต่อการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน จะช่วยสนับสนุนให้ชุมชนดำเนินการพัฒนาที่สอดคล้องกับศักยภาพของตนเอง เป็นการเสริมพลังการพึ่งพาตนเอง เสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

อนึ่ง เพื่อสนับสนุนแนวคิดข้างต้น ภาควิชาฯ ได้กำหนดให้นิสิตศึกษารายวิชาการวิจัยเชิงปฏิบัติการในองค์กรและชุมชน (Action Research in Organization and Community) เพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านกระบวนการวิจัยทั้งกระบวนการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เข้าสู่กระบวนการวิจัยในรูปแบบเชิงปฏิบัติการ โดยใช้ชุมชนบ้านดอนเตาอิฐเป็นพื้นที่ศึกษาเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนครั้งนี้ มีความหลากหลายของผู้ร่วมเรียนรู้ในบริบทที่แตกต่างกัน อันประกอบด้วยนิสิตปริญญาเอกของสาขาวิชา ซึ่งมีภูมิหลังทางด้านวิชาการและวิชาชีพ อันประกอบด้วย นักการศึกษา นักวิชาการด้านสุขภาพ นักจัดการองค์กร นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการขับเคลื่อนทางด้านสังคมและนโยบาย จำนวน 12 คน และคณาจารย์ โดยการเรียนรู้ครั้งนี้ มุ่งหวังให้ผู้ร่วมเรียนรู้ได้ฝึกปฏิบัติด้านการวางแผนการใช้เครื่องมือ และกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยการบูรณาการปรัชญาและแนวคิดของภาควิชา และรายวิชา ร่วมกับการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในภาคสนาม

บทเรียนจากการเรียนรู้ร่วมกัน

ประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนบ้านดอนเตาอิฐและนิสิตในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนิสิต ปรากฏผลในเชิงกระบวนการ สาระของความรู้ และการปรับเปลี่ยนวิถีคิด โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ระยะที่ 1 การเตรียมความพร้อม : เริ่มจากเรื่องที่ชุมชนไม่รู้และนิสิตไม่รู้

หลายกรณีที่ชุมชนไม่รู้หรือ “ตนเองรู้อะไรในเรื่องเกี่ยวกับการทำนา” ทั้งนี้ความรู้ต่างๆ เป็นความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวชาวนา (Tacit knowledge) แต่ถูกแนวคิดการพัฒนาตามทฤษฎีความรู้ความทันสมัยกดทับ ทำให้ชาวนาไม่มีความเชื่อมั่นในฐานความรู้เดิม ซึ่งเป็นทุนความรู้ของชุมชน มุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตข้าวที่เน้นการใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตและละเลยในเรื่องวัฒนธรรมข้าว ดังคำพูดของคุณसानนท์ เกษตรกรผู้เป็นสมาชิกในกลุ่มได้สะท้อนปัญหาการใช้สารเคมีว่า “สมัยก่อนน้ำในนากินได้ เวลาไปนาไม่ต้องพกน้ำไป แต่สมัยนี้กินไม่ได้ เพราะใช้สารเคมีเยอะกินแล้วตาย ใช้สารเคมีมาก ดินก็เสียดินแข็ง แต่จะทำอย่างไรได้ ถ้าไม่ใส่ข้าวก็ไม่เขียว” ส่งผลให้เกิดปัญหาการสะสมของสารเคมีในกระบวนการทำนา

เพื่อเป็นการปลดปล่อยความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวชาวนาให้ปรากฏออกมา นิสิตได้รับการเตรียมความพร้อมจากคณาจารย์เริ่มตั้งแต่เรียนรู้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นส่วนที่นิสิตไม่รู้ มีการฝึกการออกแบบการวิจัย การตีความข้อมูลเชิงคุณภาพ สร้างเครื่องมือ ดำเนินการวิจัย และนำเสนอผลการวิจัยที่ได้จากการศึกษาข้อมูลจากศูนย์ข้าวชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ ซึ่งเป็นการเพิ่มประสบการณ์การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน รวมทั้งการสร้างความรู้ความคุ้นเคยระหว่างนิสิตกับชุมชน

จากผลการเรียนรู้ร่วมกันในครั้งนี้ ทำให้ได้เรียนรู้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชน ตลอดจนสภาพสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีการผลิตข้าวของชุมชน จากนั้นนิสิตได้รับการเสริมความรู้เกี่ยวกับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) ทำให้นิสิตได้เรียนรู้กระบวนการวางแผนการวิจัย การเตรียมเครื่องมือการวิจัยที่เหมาะสมในการเก็บข้อมูล รวมทั้งการเตรียมคนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายร่วมวิจัย พร้อมทั้งได้กำหนดแผนการวิจัยที่จะดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน พ.ศ. 2552

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการเรียนรู้

1) เรื่องที่ชุมชนรู้ แต่นิสิตไม่รู้

การดำเนินการวิจัยในขั้นตอนการประเมินศักยภาพชุมชน เนื่องจากนิสิตเป็นคนนอกชุมชนที่ไม่รู้เรื่องของชุมชน จึงทำหน้าที่เป็นผู้เอื้อกระบวนการ (Facilitators) จัดสถานการณ์ให้คนในชุมชนซึ่งเป็นผู้รู้ข้อมูล ฐานะปัญหาของชุมชนเป็นอย่างดี ได้มีโอกาสคิด วิเคราะห์ถึงศักยภาพ ปัญหา และความต้องการของชุมชน โดยใช้วิธีการสนทนากลุ่ม ผลการจัดเวทีเรียนรู้ศักยภาพของชุมชนโดยวิธีการสนทนากลุ่ม จำนวน 2 ครั้ง ชุมชนได้สะท้อนปัญหา แนวทางการแก้ไข รวมทั้งจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ปรากฏผลตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาการผลิตข้าวของชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ

ที่	ปัญหา	แนวทางการแก้ไข
1.	การควบคุมคุณภาพข้าวที่ผลิตได้ (ปัญหาข้าวดีดเจือปน)	การเพิ่มพื้นที่การผลิตข้าวพันธุ์ดีแหล่งใหม่ การพักดิน และการแสวงหาวิธีปลูกข้าวแนวทางใหม่ๆ
2.	ขาดการจัดการความรู้เกี่ยวกับเรื่อง การลดต้นทุนการทำนา การรักษาระบบนิเวศ การใช้ระบบการทำนาแบบชีวภาพแทนการใช้สารเคมี	นำสมาชิกไปศึกษาดูงานเพิ่มเติม จากแหล่งเรียนรู้เชิงวิชาการ และพื้นที่ที่เป็นตัวอย่างในเชิงปฏิบัติ
3.	ขาดเครื่องจักรทางการเกษตรที่จำเป็น	การระดมทุนจากประชาชน เพื่อซื้อเครื่องจักรที่จำเป็น เช่น รถหกล้อเพื่อบรรทุกข้าว รถเกี่ยวข้าว และเครื่องคัดแยกเมล็ดข้าว
4.	การมีส่วนร่วมของสมาชิก	เปิดโอกาสให้สมาชิกเข้าร่วมถือหุ้นในกิจกรรมของกลุ่ม และการประชุมหารือในเรื่อง การผลิตข้าวที่มีประสิทธิภาพ

เมื่อพิจารณาความเป็นไปได้ในการดำเนินกิจกรรม ชุมชนตัดสินใจร่วมกันที่จะศึกษาวิธีการผลิตข้าวแนวทางใหม่ ๆ ซึ่ง นิสิตได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยให้ข้อมูลแหล่งศึกษา เรียนรู้ ดูงานเพื่อให้ชุมชนเลือกและตัดสินใจ และในเวทีประชาคมได้มีการตกลงร่วมกันที่จะไปดูงานด้านการผลิตข้าว และการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี

กระบวนการศึกษาศักยภาพของชุมชน ชุมชนได้เรียนรู้ศักยภาพของชุมชน อีกทั้งการเลือกแนวทางในการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของความคิดนั้นๆ จึงทำให้การดำเนินงานพัฒนาหลังจากการตัดสินใจร่วมกันมีพลังมากขึ้น นิสิตเกิดการเรียนรู้การใช้เครื่องมือเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนค้นหาศักยภาพของตน เช่น เทคนิคการสนทนากลุ่ม เส้นแบ่งเวลา (Time line) การใช้เกมส์กระตุ้นการคิดนอกกรอบ การสัมภาษณ์ ฯลฯ รวมทั้งการเรียนรู้การออกแบบการจัดกิจกรรม การเลือกเครื่องมือ รวมถึงการใช้เทคนิคการกระตุ้นที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ ผลเชิงกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ ทำให้นิสิตปริญญาเอกที่เข้าร่วมโครงการนี้สะท้อนความคิดเป็นในทำนองเดียวกันว่า “ประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ โดยการใช้ปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจน เป็นการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน เป็นการเรียนรู้ จากใจถึงใจ ให้ใจซึ่งกันและกันทำให้มีการช่วยเหลือแลกเปลี่ยน ร่วมแรง ร่วมใจ ในกิจกรรมทุกขั้นตอน ทั้งที่นิสิตและทีมชุมชน”

2) เรื่องที่ชุมชนไม่รู้ แต่นิสิตรู้

หลังจากกำหนดกิจกรรมตามลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ในขั้นตอนการต่อยอดความรู้ใหม่โดยการแสวงหาความรู้เพิ่มเติม นิสิตในฐานะนักวิจัยจะต้องรู้ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นทางเลือกในการศึกษา ดูงาน เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้การทำนาตามแนวทางใหม่ โดยนิสิตได้ประสานให้ชาวบ้านดอนเตาอิฐ ได้ศึกษาเรียนรู้การทำนาแบบใหม่จากมูลนิธิข้าวขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นแหล่งทดลองและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำนาด้วยวิธีเกษตรอินทรีย์ และเสริมด้วยการใช้วัฒนธรรมข้าวในกระบวนการทำนา

ชาวนาและนิสิตได้เรียนรู้ร่วมกันที่มูลนิธิข้าวขวัญ เกี่ยวกับกระบวนการทำนาโดยไม่ต้องใช้สารเคมี การไถนาโดยไม่ต้องเผาตอซัง แต่ใช้จลนศาสตร์ในการช่วยย่อยตอซังแทน ความรู้เรื่องความสำคัญของพันธุ์ข้าว ได้เรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติจริงในกระบวนการคัดเลือกสายพันธุ์ของข้าวพันธุ์ดี ซึ่งต้องแกะเปลือกข้าวเพื่อดูเมล็ดข้าวสารก่อนนำไปเพาะขยายพันธุ์ ความรู้ที่ได้จึงเป็นความรู้ใหม่ที่แตกต่างจากความรู้เดิมที่ชาวนาบ้านดอนเตาอิฐมีอยู่

หลังจากการศึกษาดูงานประมาณหนึ่งสัปดาห์ นิสิตได้ดำเนินการติดตามผู้ที่ผ่านการศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ด้วยการสัมภาษณ์และการสังเกต พบว่า ชาวนามีการเรียนรู้และคิดต่อยอดเพิ่มเติม โดยการนำพันธุ์ข้าวปีนเกษตร ซึ่งเป็นพันธุ์ที่เริ่มเป็นที่นิยมของท้องถิ่นมาเพาะตามขั้นตอนที่ได้ไปศึกษาดูงาน และจะนำไปปลูกในนาข้าวที่เตรียมไว้ นอกจากนี้ชาวนายังได้ขยายผลความรู้ให้กับชาวนาคนอื่นในชุมชนอีกจำนวน 12 คน การถ่ายทอดความรู้เกิดขึ้นในช่วงที่ระยะเวลาหว่านข้าว ซึ่งทำให้นิสิตได้เรียนรู้ถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน โดยชุมชนมักจะทำในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ และกระทำในทันทีเมื่อมีโอกาส

จากการสัมภาษณ์ พบว่า การได้รับความรู้ใหม่จากการศึกษาดูงาน ส่งผลให้ชาวนาเริ่มมีความเชื่อมั่นในแนวทางการทำนาแบบอินทรีย์ ซึ่งคุณอรุณรุ่ง ประธานศูนย์ข้าวชุมชนบ้านดอนเตาอิฐ กล่าวว่า “ถ้าเราหันมาทำนาแบบอินทรีย์ได้ ต้นทุนเราก็จะไม่สูง เพราะเราลดเงินซื้อปุ๋ย หรือลดการใช้สารเคมีฆ่าแมลง เราก็ไม่อันตราย ถ้าเรามีจลนศาสตร์ที่ดีเราก็ไม่ต้องเผาตอซังข้าว แล้วแถมเป็นปุ๋ยให้ดินอีกด้วย” แต่ชาวนาบางส่วนยังมีความสงสัยว่าการทำนาด้วยวิธีดังกล่าวจะสามารถดำเนินการในสภาพที่นาจำนวนมากได้หรือไม่ จึงต้องการเรียนรู้เพิ่มเติมจากชาวนาที่ได้นำแนวทางของมูลนิธิข้าวขวัญไปปฏิบัติแล้วประสบความสำเร็จ ซึ่งนิสิตได้ประสานงานเพื่อนำชาวนาบ้านดอนเตาอิฐไปดูงานเพิ่มเติม ณ พื้นที่ตำบลวัดดาว และตำบลบางใหญ่ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

สำหรับในพื้นที่ตำบลวัดดาว และตำบลบางใหญ่ เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชาวนาและชาวนาดอนเตาอิฐ ได้เรียนรู้การปรับเปลี่ยนแนวคิดในการทำนาโดยลดการใช้สารเคมี การจัดการความรู้ที่กระทำโดยชาวนาเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าว การเพาะเลี้ยงจลนศาสตร์ การฝึกปฏิบัติการปลูกข้าวตามแนวทางการโยนตุ่มข้าวและการเดินศึกษาแปลงนาที่ใช้จลนศาสตร์ในการเพิ่มผลผลิต

จากการศึกษาในพื้นที่นาซึ่งเห็นผลจริง ชาวนาบ้านดอนเตาอิฐเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิด มีความเชื่อมั่นในแนวทางการทำนาที่ใช้จลนศาสตร์ ที่สำคัญยังได้พบวิธีการแก้ปัญหาข้าววัชพืชในพื้นที่ของตน ซึ่งสามารถใช้วิธีปลูกข้าวด้วยการโยนตุ่มข้าวอันจะช่วยลดปัญหาข้าววัชพืชดังกล่าวได้ ชาวนาบ้านดอนเตาอิฐจึงให้ความเชื่อมั่นในความรู้ใหม่ที่ได้รับเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากในระหว่างเดินทางกลับ แกนนำกลุ่มได้โทรศัพท์สั่งซื้ออุปกรณ์เพาะเมล็ดข้าวทันที และยังได้วางแผนการหาพื้นที่ทดลองปลูกข้าวโดยวิธีการโยนตุ่ม ซึ่งผู้ใหญ่สมบัติ แจ่มแสงงาม ผู้ใหญ่บ้านดอนเตาอิฐที่เป็นแกนนำกลุ่มชาวนา เติญชวนให้คุณฉลอม สมาชิกกลุ่มชาวนาทดลองปลูกก่อนคนอื่นพร้อมให้หลักประกันกับคุณฉลอม ว่า “ถ้าคุณฉลอมปลูกโดยวิธีโยนตุ่มแล้วได้น้อยกว่าวิธีเดิม ชาตุนเท่าไร ผู้ใหญ่จะเพิ่มเงินให้” และในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2552 คุณฉลอมได้ดำเนินการปลูกข้าวโดยวิธีโยนตุ่มข้าวตามวิธีการที่ได้จากการศึกษาดูงานมาในพื้นที่นาของตน จำนวน 4 ไร่ 2 งาน

ระยะที่ 3 การสะท้อนผลการเรียนรู้ : เรื่องที่ชุมชนรู้ และนิสิตรู้

กระบวนการเรียนรู้และกำหนดกิจกรรมที่ชุมชนจะดำเนินการต่อไป ในวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2552 ซึ่งสามารถสรุปผลการเรียนรู้ร่วมกันดังนี้

1) การปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงาน เริ่มจากการมีความกล้าที่จะปรับเปลี่ยนความคิดของตน

ดังคำพูดของคุณเดชา ศิริภัทร ผู้อำนวยการมูลนิธิข้าวขวัญ ที่กล่าวไว้ในการศึกษาดูงานว่า “**ทำนานั้นง่าย แต่ทำใจนั้นยาก**” ซึ่งที่ผ่านมา การที่ชาวนาประสบความสำเร็จในการทำนานั้น มีสาเหตุมาจากชาวนามีความเชื่อมั่นตนเอง และไม่กล้าเปลี่ยนแปลง หรือทำในสิ่งที่แตกต่าง รวมถึงการกลัวความผิดพลาด จึงทำให้ยอมรับกับความคิดใหม่ๆ ที่จะต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากคนอื่นในชุมชนได้ยาก

2) การเรียนรู้ร่วมกันสามารถเป็นพลังในการก้าวให้พ้นปัญหาไปได้

ตัวอย่าง เช่น การแก้ปัญหาข้าววัชพืช (ข้าวดีดข้าวแดง) ซึ่งก่อนการทำวิจัย ชาวนามีความคิดว่าเป็นปัญหาที่แก้ได้ยาก ดังเช่น ลุงแก้ว สมาชิกกลุ่มชาวนา ได้กล่าวว่า “**ปัญหาข้าวดีดข้าวแดง แก้ยาก ไม่มีใครแก้ได้**” แต่ภายหลังจากผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้พบวิธีลดปัญหาข้าววัชพืช และเป็นกิจกรรมที่ชาวนาบ้านดอนเตา อีฐเลือกที่จะทำทันที คือ การปรับเปลี่ยนวิธีปลูกข้าวจากการหว่านมาเป็นการปลูกข้าวโดยการโยนตุ้มข้าว

3) เครือข่ายการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญต่อชุมชน

การเรียนรู้ถึงความจำเป็นของการมีเครือข่ายที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นกลุ่มชาวนาด้วยกัน ดังเช่น กลุ่มชาวนาตำบลวัดดาว ซึ่งเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จถือเป็นตัวอย่างที่ดีเยี่ยม (Best practice) หน่วยงานภาครัฐ เช่น มหาวิทยาลัย สำนักงานเกษตรอำเภอ เพื่อสนับสนุนทางด้านวิชาการใหม่ๆ และการจัดการเรื่องราคา การมีเครือข่ายจะทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในการเปลี่ยนแปลง ชุมชนจึงต้องสร้างเครือข่ายในลักษณะที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

4) วัฒนธรรมข้าวยังมีความจำเป็นในกระบวนการทำงาน

ดังเช่นลุงเสริม สมาชิกกลุ่มชาวนาเล่าว่า “**เมื่อก่อนบ้านเรามีศาลเจ้าแขก มีพิธีทำขวัญข้าว**” ส่วนคุณอเนก ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกกลุ่มชาวนา กล่าวว่า “**เราทำร้ายแม่ธรณี เราใส่ปุ๋ย ใช้ยามากเกินไป แม่ธรณีก็ตาย แม่โพสพเราก็ไม่นำเข้าบ้าน เกียวเสร็จขายทันที ชีวิตเราก็เสื่อม**” กล่าวคือ ในช่วงที่ผ่านมาชุมชนมองว่าข้าวเป็นเพียงสินค้า วิธีการทำนามุ่งเน้นเพื่อค้าขาย การใช้สารเคมีทำให้ดินเสื่อม ผลผลิตตกต่ำ ทางออกของปัญหาจึงต้องนำวัฒนธรรมข้าวที่ดั้งเดิมคืนกลับมา เช่น พิธีสู่ขวัญข้าว การเอาแรงกัน ฯลฯ เพื่อให้ชาวนาเห็นความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและการทำงานที่ไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะช่วยสร้างความยั่งยืนในวิถีการทำงานต่อไป

บทสรุปแห่งการเปลี่ยนแปลง

การเปิดโอกาสให้ชุมชนและนิสิตได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และการไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศนคติในการทำงานเป็นประการสำคัญ โดยพยายามปรับวิธีการทำงานให้ง่ายขึ้น เกิดการประยุกต์ภูมิปัญญาดั้งเดิมกับวิทยาการสมัยใหม่ สามารถแก้ปัญหาเรื่องของข้าววัชพืช ปัญหาดินเสื่อมและลดต้นทุนการผลิตได้

เทคนิคที่ชุมชนให้การยอมรับและนำมาสู่การเริ่มปฏิบัติ คือ การทำงานแบบโยนกล้าข้าวเพื่อแก้ปัญหาข้าววัชพืชหรือข้าวดีดข้าวแดง การลดการใช้ปุ๋ยเคมีโดยเพิ่มปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยชีวภาพทดแทน อีกทั้งยังมีแนวคิดที่จะปรับปรุงพันธุ์ข้าวของตนเองให้เป็นพันธุ์ที่ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีมากนัก จึงเป็นการจุดประกายทางเลือกการผลิตข้าวตามแนวเกษตรอินทรีย์โดยดูแลรักษาสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม ได้แก่ ดิน น้ำ พันธุ์ข้าว ระบบนิเวศแปลงนา พร้อมกับนำคติความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวัฒนธรรมข้าวกลับคืนมา เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาสิ่งแวดล้อมชุมชนและยังได้พัฒนาประสิทธิภาพการใช้เครื่องจักรโดยการจัดซื้อในรูปของกลุ่ม เป็นการลดจำนวนเครื่องจักรต่อคนให้

น้อยลง เน้นการพึ่งพิงกันเองของสมาชิกในชุมชน ในภายหน้าผลของการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อเปลี่ยนกระบวนการทำนาให้ง่ายขึ้น อาจทำให้คนรุ่นใหม่หันกลับมาสนใจอาชีพการทำนาเพิ่มมากขึ้น

กระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนและนิสิตได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการเปลี่ยนแปลง ดังภาพที่ 2

การเรียนรู้ จัดเก็บ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

เวทีเพื่อค้นหาศักยภาพ ปัญหา แนวทางแก้ไข

การค้นหาคำรู้ใหม่ๆ ณ มูลนิธิข้าวขวัญ

การทดลองเพาะข้าวตามแนวทางมูลนิธิข้าวขวัญ

การติดตามสะท้อนการเรียนรู้

เรียนรู้จากชาวนาที่เป็น Best practice

การจัดเวทีสะท้อน ทบทวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ชาวนาทดลองปลูกข้าวด้วยวิธีโยนตุ้มข้าว

ภาพที่ 2 ภาพกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและนิสิต

การสะท้อนผลการเรียนรู้ร่วมกันของนิสิต

การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนิสิตกับชุมชน

นิสิตมีการวางแผนได้เป็นอย่างดี มีความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ เป็นผลสืบเนื่องมาจากนิสิตมีข้อมูลพื้นฐานของชุมชนจากการลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ภาคปลาย ปีการศึกษา 2551 จึงเกิดความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน ประกอบกับทีมงานมีความพร้อมในหลายด้าน อาทิ ได้รับความรู้พื้นฐานเรื่องข้าวจากคณาจารย์ก่อนลงพื้นที่ สามารถประสานงานกับพื้นที่และเครือข่ายที่เกี่ยวข้องได้เป็นอย่างดี รวมถึงมีการสรุปบทเรียนทุกครั้งที่ออกภาคสนามและสะท้อนผลร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนได้รับความร่วมมือจากชุมชนเป็นอย่างดี เพราะการมีส่วนร่วมในการค้นหาประเด็นปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง โดยบุคคลทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้ความร่วมมือในระดับดีมาก แสดงความคิดเห็นชัดเจน มีความหลากหลาย และเป็นผู้มีประสบการณ์จริงจากการปฏิบัติ

ผลจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ชุมชนมีการ “เลือกรับปรับใช้” ความรู้ใหม่ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากการดูงานแล้วนำความรู้ที่ได้มาทดลองปฏิบัติและพัฒนาต่อยอดจนได้ดี แล้วมีการขยายผลไปสู่คนอื่น ๆ มีการถ่ายทอดและเติมเต็มความรู้ซึ่งกันและกัน ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสในชุมชนว่า “ที่รู้สอง น้องรู้หนึ่ง พี่พาแลกเปลี่ยนกัน” ประกอบกับแกนนำกลุ่มมีวิธีการในการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับบุคคลที่ไม่เห็นด้วย ภายใต้พื้นฐานของชุมชนมีต้นทุนทางสังคมที่แน่นหนา โดยเฉพาะอันเนื่องมาจากระบบเครือญาติ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน กลุ่มผู้นำมีวิสัยทัศน์ ใฝ่รู้และเปิดรับความรู้ใหม่ ผนวกกับฐานความรู้เดิมของชุมชน และต่อยอดให้มีความเหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชน

ผลจากกระบวนการเรียนรู้ของนิสิต

กระบวนการเรียนรู้ของนิสิตใช้ระบบการเรียนรู้จากทฤษฎี นำไปสู่การปฏิบัติ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับข้าวและกระบวนการทำนา ส่วนความรู้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ นิสิตสามารถบูรณาการศาสตร์หลายแขนงเป็นฐานในการเรียนรู้ และยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมของสภาพสังคม ตลอดจนมีการทดลองปฏิบัติจริงในทุกกระบวนการควบคู่กับการประเมินประสิทธิภาพของเครื่องมือในการเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่อง ทำให้นิสิตเข้าใจวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการมากขึ้น โดยรวมมีความคิดเห็นว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เป็นธรรมชาติและเป็นพลวัต (Dynamic)

ผลจากกระบวนการเรียนรู้ที่นิสิตได้รับมาจากการที่นิสิตมีใจใฝ่รู้-เปิดรับความรู้ทั้ง 2 ฝ่าย รู้จักการเรียนรู้แบบจิตอาสา โดยใช้ “ใจ” มากกว่า “หน้าที่” โดยการแสดงบทบาทของ “ผู้ไม่รู้” ไปขอแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชน โดยการให้เกียรติชุมชนและผู้รู้ในชุมชน จนได้รับความรู้ใหม่จากชุมชนแบบไม่ได้ถูกยัดเยียดให้ แต่มาจากการใช้ศิลปะ “การสอนโดยไม่ให้รู้ตัวว่าถูกสอน” ความรู้ที่ได้จึงเกิดมาจากรู้นของประสบการณ์และภูมิปัญญาที่ชุมชนมีอยู่เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) โดยอาศัยกระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge management process) ทำให้กลายเป็นความรู้ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) เป็นการสร้างคุณค่าและศักยภาพของชุมชนให้ได้รับการยอมรับมากขึ้น

ไม่เพียงเท่านั้น นิสิตยังได้เรียนรู้จากเพื่อนนิสิตที่มีประสบการณ์ เป็นต้นแบบในการฝึกปฏิบัติ และมี “การหนุนเสริมเติมเต็ม” ความรู้ซึ่งกันและกัน เน้นการทำงานเป็นทีม แบ่งหน้าที่ตามศักยภาพ ประกอบกับภาวะของผู้นำกลุ่มที่มีความรับผิดชอบสูง เสียสละ และมีการสื่อสารที่ดี ทำให้เกิดกระบวนการสะท้อนผลการทำงานอย่างต่อเนื่อง ทุกขั้นตอนเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน นอกจากนี้ยังสามารถเลือกใช้สื่อและเทคโนโลยีที่เหมาะสม มีประสิทธิภาพในการสะท้อนผล

การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนิสิตกับชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนิสิตกับชุมชน มีรูปแบบการเรียนรู้แบบ “จากใจ ถึงใจ ให้ใจซึ่งกันและกัน” ทำให้เกิดการช่วยเหลือแลกเปลี่ยน ร่วมแรงร่วมใจกันในกิจกรรมทุกขั้นตอน ก่อให้เกิดการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนครั้งนี้ เผยให้เห็นถึงบทเรียนการพัฒนาของภาครัฐที่ผ่านมาที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาของชุมชน ดังนั้น การเรียนรู้เพื่อปรับทัศนคติและดึงศักยภาพ ต้องอาศัยเวลาผ่านการสังเกต การดูงาน การเรียนรู้จากผู้ประสบความสำเร็จ เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นและ “ลดแรงเสียดทานความคิด” ก่อให้เกิดการยอมรับแล้วลงมือปฏิบัติจนเห็นผลด้วยตนเอง รวมถึงการต่อยอดและถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่น เพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด

จากการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนิสิตกับชุมชนในครั้งนี้ พบว่า ลำดับขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้มีผลต่อการเรียนรู้ การเรียนรู้ควรเริ่มต้นจากการให้ความรู้เชิงทฤษฎีก่อน เพื่อให้มีฐานความรู้ที่แน่นหนา แล้วจึงนำไปสู่ข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อให้เห็นแนวการปฏิบัติที่ชัดเจน ฐานความรู้ทางทฤษฎีโดยเฉพาะองค์ความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นปัจจัยสำคัญมากต่อการต่อยอดความรู้โดยการประยุกต์ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ เพื่อให้การปฏิบัติมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ “การเสริมประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกับชุมชนชาวบ้านดอนเตาอิฐ: กรณีศึกษาการต่อยอดความรู้ในกระบวนการทำนา” เป็นการเปิดโอกาสให้นิสิตได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนอย่างมีระบบและเป็นรูปธรรม พื้นที่ปฏิบัติการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Social Lab) เมื่อสิ้นสุดกระบวนการวิจัยไปแล้ว ควรมีการประสานเครือข่ายระหว่างชุมชนและมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง การสานต่อการพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนโดยการบันทึกองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาที่ชุมชนมีอยู่ให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น รวมทั้งการหนุนเสริมที่เหมาะสมในการปลดปล่อยศักยภาพของชุมชนออกมา เพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

ประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกันนี้ เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของนักวิจัย ได้แก่ นายดำรงค์ มากระจัน นางสาวมาลี สบายยิ่ง นายยุทธภณธ์ เตชะแก้ว นางกุลธิดา จันท์เจริญ นางสาวจามรี ศรีรัตนบัลล์ นางสาวชนิดา มัทวางกูร นายนิรันดร์ ยิ่งยวด นายปรีดา รอดนวล นายวิสุทธิ สุขบำรุง นางสาวสุพัตรา พันธุวร นางสาวโสภิตา ลิ้มวัฒนาพันธ์ นาวาอากาศตรีหญิงอัจฉรา นุตตะโร และคณาจารย์ในรายวิชาการวิจัยเชิงปฏิบัติการในองค์กรและชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนด้านงบประมาณการวิจัย จาก น.ท.ดร.สุมิตร สุวรรณ

เอกสารอ้างอิง

- คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน, 2552. *เกี่ยวกับภาควิชา*. (Online). <http://www.hcrd.edu.kps.ku.ac.th/depart.html>, 28 กันยายน 2552.
- งามพิศ สัตย์สงวน. 2545. *วัฒนธรรมข่าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. 2548. *องค์กรชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนหัวใจของการพัฒนา*. (Online). http://www.codi.or.th/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=2 September 14th, 2009.
- ผ่องพรรณ ตริยมงคลกุล และคณะ. 2550. *รายงานการวิจัย การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ “มหาวิทยาลัย-โรงเรียน” เพื่อการจัดการเรียนรู้ด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อมศึกษา*. ภาควิชาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษยและชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ภาควิชาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษยและชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน. 2551. *คู่มือนิสิตปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาศาสตร์พยาบาลมนุษยและชุมชน*. มปท.
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2552. *ภารกิจมหาวิทยาลัย*. (Online). <http://www.ku.ac.th/about/mission.html> 15 กันยายน 2552.
- สัมพันธ์ เตชะอภิกและคณะ. 2550. *รายงานบทสังเคราะห์การวิจัย เรื่อง การเรียนรู้และการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนเพื่อชุมชนเป็นสุข*. ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกำแพงแสน. 2551. *รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน (Village Development Report : VDR) บ้านดอนเตาอิฐ หมู่ที่ 8 ตำบลสระสีมูม อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม*
- เสรี พงศ์พิศ. 2548. *เครือข่าย ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์.
- อมรวิรัช นาคกรทรรพ และคณะ, 2551. *การศึกษาในวิถีชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Boothroyd and Fryer. 2004. *Mainstreaming Social Engagement in Higher Education: Benefits, Challenges, and Successes*. Paper presented to Colloquium on Research and Higher Education Policy: Knowledge, Access, and Governance: Strategies for Change, 1 – 3 December 2004, UNESCO, Paris.
- Melle, Isaak, and Mattoon. 2008. *A New Social Compact: How University Engagement Can Fuel Innovation*. (Online) http://www.chicagofed.org/publications/workingpapers/wp2006_08.pdf September 14th, 2009.